

А. С. Толкачова,

кандидат педагогічних наук, доцент

(Бердянський державний педагогічний університет)

ang0402@mail.ru

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Анотація

У статті розглянуто позиції вітчизняних і зарубіжних дослідників щодо суті толерантності як психолого-педагогічної проблеми. Проаналізовано чотири можливі спроби розуміння толерантності: толерантність як байдужість; толерантність як неможливість взаєморозуміння; толерантність як потурання чи милість.

Ключові слова: толерантність, педагогічна толерантність, виховання, особистість, терпимість, інтолерантність, моральність.

Summary

The article considers the position of domestic and foreign researchers as for the essence of tolerance as a psychological and educational problem.

Key words: tolerance, pedagogical tolerance, education, personality, personality, intolerance, morality.

Постановка проблеми. У наш час проблема виховання толерантності залишається актуальною. Це пояснюється тим, що в умовах сьогодення в українському суспільстві практично відсутні об'єктивні умови для виховання толерантності в молодого покоління. Пов'язано це, у першу чергу, з послабленням ролі держави і падінням її авторитету в суспільстві й світі, економічною кризою зі зменшенням цінностей вітчизняної історії, культури, нації в цілому. До числа “негативних” чинників у цьому випадку можна віднести такі: криміналізацію суспільства; скорочення можливостей для “чесної праці”; поширення бідності; поступове руйнування традиційних родинних зв'язків; універсалізацію товарно-грошових відносин, унаслідок якої коло прошарків суспільства, яке охоплює культ грошей, постійно збільшується [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми виховання толерантності присвячені праці вітчизняних і зарубіжних педагогів, а саме: О. Асмолова, Г. Безлюєва, Л. Бернадської, І. Беха, Я. Береговського, О. Вишневецького, Т. Гончарук, Г. Дмитрієва, І. Єрмакова, А. Коржуєва, І. Кецика, М. Красовицького, В. Кукушина, А. Леонтєва, О. Сухомлинської та ін.

Мета статті – проаналізувати теоретико-методологічні підходи філософів, психологів, педагогів до проблеми виховання толерантності.

Виклад основного матеріалу. Слово “толерантність” походить від латинського “tolerancia”, яке має три значення: стійкість, витривалість; терпимість; допустиме відхилення. Ключовим змістом усіх цих слів є відсутність небажаної реакції індивіда в ситуації, коли вона можлива або

практично вимушена [3, с.8].

Проблема толерантності є актуальною ще з часів античної філософії. У системі етичних поглядів давнього світу принциповим вважається культивування помірності, що знайшло своє обґрунтування у гномах-проповідях Фалеса і Соломона, у навчанні та евтюмії Демокрита, у поглядах Сократа. Так, Платон приписує Сократові висловлювання про значимість почуттєвої толерантності, яка базується на розумінні, що краса одного тіла є спорідненою краси щодо будь-якого іншого, і якщо прагнути до ідеї прекрасного, то безглуздо думати, начебто краса всіх тіл однакова [12, с. 16].

Аристотель писав: “Кращим варто вважати не того, хто “здійснює добродетель стосовно себе”, а того, “хто чинить так стосовно до інших, а це – важка справа” [9].

Л. Васильєв зазначає, що проблема виховання толерантності своїм корінням заглиблена в первісну культуру, де життя людини будувалось у відповідності до соціально-психологічного кодексу “ми і вони”: “Де “ми”, тобто члени даного роду, племені – справжні люди, у той же час як “вони”, тобто всі, хто належить до чужих, є несхожими на нас” – представників людського роду – не люди, чи, за часів більш пізніх, – не зовсім люди. Цей кодекс, як зазначає дослідник, є первинною основою етичної свідомості [6, с.93–94].

У своїй праці “Про споконвічне зло в людській природі” (1792 р.) І. Кант зазначає, що кожній людині необхідно пройти кризу “нове творення”, “зміни в серці” [9, с. 51].

І. Кант стверджує, що в результаті у свідомості людини на зміну природному суперництву, себелюбству, жаданню панувати над іншими приходить усвідомлення власного боргу підкоритися вимозі: “Вчиняй так, щоб ти завжди ставився до людства у своїй особі, й в особі будь-кого іншого як до мети і ніколи не ставився б до нього тільки як до засобу” [9, с. 270].

Л. Іонін зазначає, що виявлення інтересу до проблеми розуміння іншого пов'язане зі змінами в європейському світобаченні, що отримали назву “антропологічна революція”. Дослідник зазначає, що початок антропологічної революції пов'язують з іменем німецького філософа XVIII століття І. Гердера, який уперше закликав розглянути різні культури як альтернативні підйоми. Усі ж інші культури розглядаються як такі, що наздоганяють, тобто такі, що орієнтуються на європейські культурні зразки, чи як тупикові, які відхиляються від загальної дієвої лінії розвитку культур” [8, с. 34]. На зміну цій еволюціоністській парадигмі, як зазначає Л. Іонін, приходить плюралістична, що виходить з ідеї багатоманітності рівноцінних культур.

Значний внесок у розробку проблеми толерантності зробили Л. Толстой (концепція непротивлення злу насиллям), А. Швейцер (концепція покірливості та світорозуміння), М. Реріх (концепція терпимості як активної форми взаємодії) та ін.

Отже, спираючись на дослідження філософів, толерантність – це “процес творення самого себе, який бере початок з людської свободи, з підняттям над власними егоцентричними інтересами та потребами”.

Толерантність як “моральну добродієвість особистості” розглядає Р. Валітова [5] і виділяє три принципи толерантності:

- толерантність – умовна добродієвість, оскільки її втілення залежить від відповіді на питання: “Стосовно чого чи кого потрібно бути толерантним?”;
- відмова від монополії на знання істини та моралі: “Неправильним є ще з порогу проголошувати помилковою думку, відмінну від нашої”, тобто, відстоюючи власну точку зору, ми маємо бути толерантними щодо думки іншого;
- толерантність – не кінцева мета морального вдосконалення міжособистісного спілкування, стартова позиція на шляху гуманного існування; із толерантності слід починати, “вона є засобом перетворення ситуації взаєморозуміння та неприйняття, що спостерігається в соціальному житті” [5; 33-37].

На думку В. Лекторського, ідея толерантності є надзвичайно складною, оскільки, по-перше, вона виходить із певних передумов і викликає ряд наслідків, по-друге, толерантність допускає різне розуміння. Автор аналізує чотири можливі спроби розуміння толерантності:

1) толерантність як байдужість. (терпимість у цьому випадку обґрунтовується тим, що розбіжності в поглядах, які не стосуються питань істини та основних моральних, правових, політичних норм, індивідуальних цінностей і не перешкоджають нормальному співжиттю);

2) толерантність як неможливість взаєморозуміння (у цьому випадку толерантність виступає як повага до іншого, якого я не можу зрозуміти і з яким не можу взаємодіяти);

3) толерантність як потурання чи милість (у багатоманітності культурних, ціннісних та інтелектуальних систем існує привілейована система відліку: я дотримуюсь певної системи поглядів, норм, цінностей і вважаю її такою, що переважає інші системи; я можу піддати критиці норми і традиції, які не узгоджуються з моїми, але не можу нав'язати свої переконання іншим людям; я не повинен терпіти погляди, хибність яких розумію і можу довести; у цьому випадку толерантність виступає як потурання слабкості інших, що поєднується з певною долею презирства до них).

4) толерантність як розширення власного досвіду та критичний діалог (існує підсвідоме змагання різних культур і ціннісних систем; кожна культура намагається врахувати досвід іншої, розширюючи тим самим власні горизонти; кожна людина не тільки володіє самоідентичністю, а й може змінювати, розвивати її на основі постійної комунікації, діалогу з іншими точками зору, позиціями, які дозволяють подивитись на себе з іншого боку) [10, с. 284–292].

Аналіз соціологічної літератури із проблем толерантності дозволяє зробити висновок, що сучасна соціологічна наука розглядає толерантність як “природу морального ідеалу, що формується в результаті історичного добору правил співіснування, норм поведінки, і переходить на рівень світоглядних позицій у пізнанні суб'єктів взаємодії” [15, с. 168].

Феномен “толерантність” знайшов своє відображення в психології.

Толерантність/інтолерантність – поняття, які пов'язані з багатьма аспектами психології, наприклад, деякі з них: звичка, установка, потреби,

мотивація, смисл життя, розбіжності, заборона, приналежність, ієрархія, суперечності, почуття власної гідності, провокація, фанатизм, архетипи, еталони, знакові системи [13, с. 10-11].

Толерантність – відсутність чи послаблення реакції в результаті зниження чутливості до її впливу. Зовнішньо вона виявляється в стриманості, самовладанні, здатності тривалий час витримувати неприємні взаємодії, без зниження адаптивних можливостей [3, с. 401].

Аналіз психологічної літератури дає можливість розглядати феномен толерантності в контексті співвідношення понять егоцентризму та толерантності. Егоцентризм – це серйозний бар'єр на шляху становлення толерантної особистості. Невипадково егоцентризм досить часто ставлять в один ряд з етноцентризмом і культуроцентризмом.

Проблемі виховання толерантності присвячено праці класиків педагогічної думки. Особливого значення з точки зору педагогіки толерантності набуває концепція М. Монтесорі [11]. Сутність її складає положення про те, що школа має надавати простір вільним проявам особистості дитини. Автор розглядає свободу як діяльність, що тісно пов'язану з поняттям дисциплінованості. На думку М. Монтесорі, мета виховання полягає в тому, щоб не втручатися в природний хід формування дитини, а спостерігати за нею, допомагати їй нормальному визріванню.

Згідно з поглядами Т. Шеламової, педагогіка толерантності передбачає таке: культуру спілкування як розуміння іншого під час діалогу, як взаєморозуміння та співпереживання; толерантне мислення як основу пізнання індивідуальності людини, її потреб, цінностей, поглядів, переконань і різноманітних форм виявлення в процесі спілкування, що дозволяють виховувати особистісні якості індивіда, трансформуючи їх у бік емпатії, взаємоповаги, почуття партнерства.

Основними принципами “Педагогіки толерантності”, як стверджує Г. Шеламова, є співпраця за довірою, психологічна екологія, правова культура, “право на відмінність” [4, с.86–87].

Принципового значення для педагогіки толерантності мають ідеї гуманізації навчально-виховного процесу, які найширше висвітлюються в педагогіці співробітництва (Ш. Амонашвілі, І. Волков, Є. Ільїн, С. Лисенкова, В. Шаталов). Педагоги-новатори вважають основою педагогічної діяльності гуманне ставлення до дітей, їхніх потреб, інтересів, прийняття їх такими, якими вони є.

Отже, толерантне ставлення до дитини в ЗНЗ – одна із умов виховання толерантності.

Слушним для нашого дослідження є думка Г. Дмитрієва, який стверджує, що полікультурна освіта починається з учителя, та доводить: толерантний педагог сприяє вихованню толерантності в школярів. Дослідник зазначає, що виховання толерантності в учнів залежить від взаємовідносин фахівця з колегами, від його здатності створювати толерантний клімат у ЗНЗ. Серед основних вимог, які постають перед педагогом, варто виділити такі: вивчення психології, прийняття і розуміння культурної ідентичності школярів; аналіз власних культурних упереджень і робота щодо їх подолання, критичне мислення і здатність до рефлексії;

вміння вирішувати конфлікти, керуючись принципами ненасилля; вміння організувати навчальний процес як діалог носіїв різних культур; знання педагогіки, психології, політики, етнології; створення атмосфери толерантності, поваги і ствердження культурних традицій у класі [7, с. 171].

Отже, виховання молоді на ідеях взаєморозуміння, толерантності є однією з актуальних проблем державної політики України, освітньої сфери загалом і педагогічної освіти зокрема. На відміну від панівних технократичних парадигм педагогічної освіти зараз надзвичайно актуалізується розвиток соціокультурного, інтелектуального і морального потенціалу особистості, що дасть змогу забезпечити насичення ринку праці фахівцями, які володіють високим рівнем професійної компетентності [14, с. 5].

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи все вищезазначене, можна зробити висновок, що проблема виховання толерантності молодого покоління є надзвичайно актуальною й потребує подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артюшкіна Л. М. Сирітство в Україні як соціально- педагогічна проблема (соціально-правовий аспект) / Артюшкіна Л. М., Поляничко А. О. – Суми : Сум. ДПУ ім. А.С.Макаренка, 2002. -226 с.

2.Асмолов А. Г. О смысле понятия “толерантность” / Асмолов А. Г., Солдатова Г. У., Шайгерова Л. А. // Век толерантности: [научнопублицистический вестник]. – М. : МГУ, 2001.-№1 1-2.-С. 8-18.

3.Бондырева С. К. Толерантность. Введение в проблему / Бондырева С. К., Колесов Д. В. – Москва-Воронеж, 2003. - 273с.

4. Безюлёва Г. В. Толерантность: взгляд – поиск – решение / Безюлева Г. В., Шеламова Г. М. – М.: Вербум, 2003. - 168с.

5.Валитова Р. Р. Толерантность: порок или добродетель / Валитова Р. Р. // Вестник МГУ, Серия 7. – 1996. – №1. – С.33-37.

6. Васильев Л. С. История религий Востока / Л. С. Васильев – М. : Высшая школа, 1998. - 414с.

7. Доукина О. М. Сутність, структура та особливості розвитку толерантності особистості / Доукина О. М. // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді:[зб. наук, праць]. Вип.9. - Кн. І. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2006. – С. 91 -96.

8.Ионин Л. С. Социология культуры / Ионин Л. С. – М., 1996. – 280с.

9.Кант И. Сочинения: в 6-ти т. / Кант И. – М. : Мысль, Т.4. – 1966. – 305 с.

10.Лекторский В. О толерантности, плюрализме и критицизме / Лекторский В. О. // Философия, наука, цивилизация. – М., 1999. - С.284 - 292.

11. Монтессори М. Антология гуманной педагогики / [сост. М. В.Богуславский, Г.Б.Корнетов]. – М. : Издательский дом Ш. А.Амонашвили, Московский городской педагогический университет 1999. – 224с.

12. Платон / Сочинения : в 4-х т./ Платон., Протагор. – М. : Мысль, Т.1 – 1990. – 863 с.

13.Психология. Словарь [под. общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – [2-е изд.]. – М. : Политиздат, 1990. -494с.

14.Сластенин В. А. Профессиональная культура в структуре личности учителя : учеб. пособ. / В. А. Сластенин. – М. : Прометей, 1993. – 178 с.

15.Швачко О.В. Толерантність як психолого – соціальний феномен / Швачко О. В. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – Інститут соціології АПН України. – С. 154 - 170.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2016